

- выявіць асноўны сэнс тэксту арыгінала і перакладу (ідэнтыфікаваць асноўныя паняцці, апісанья ў тэксце);
  - прасачыць звязнасць, цэласнасць, лагічнасць тэксту арыгінала, а потым перакладу;
  - вызначыць словы агульнанавуковага ўжывання (напрыклад, *абстрактны, акцэнтаваць, мадэль, аналіз*), тэрміны (напрыклад, *капітэль, страхаўшчык, кагнітыўны, канверсацыя, джоўль*);
  - карыстаючыся тлумачальным і тэрміналагічным слоўнікам, выявіць значэнне незразумелых, новых для перакладчыка тэрмінаў;
  - звярнуць увагу на спецыфічныя (характэрныя толькі беларускай мове) формы пэўных часцін мовы (множналікавыя і адзіночналікавыя назойнікі, напрыклад, *дзверы, бяліла* і інш.);
  - прааналізаваць сінтаксіс тэксту навуковага стылю ў цэлым, а таксама адметнасці беларускага сінтаксісу ў параўнанні з рускім (напрыклад, *тры сёмыя, больш за... і г. д.*)
- Такім чынам, пераклад навуковага тэксту і падрыхтоўка да гэтага віду работ актывізуе мысленчую дзейнасць студэнтаў, спрыяе замацаванню сучасных беларускіх літаратурных нормаў, развівае

навыкі карыстання тэрміналагічнай лексікай, вучыць ацэньваць моўныя сродкі і граматына карыстацца імі, нарэшце, павышае моўную культуру студэнтаў моладзі. Падчас перакладу спецыяльных тэкстаў вырашаецца задача фарміравання навуковага стылю маўлення студэнтаў і ўдасканалення камунікацыйнай кампетэнцыі студэнтаў у цэлым, у якую ўваходзіць як моўная, так і маўленчая кампетэнцыі.

СПИСОК ЦИТИРОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мн.: Навука і тэхніка, 1994. – 464 с.
2. Балли, Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М.: Иностранная литература, 1961. – 394 с.
3. Даниленко, В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – Москва: Наука, 1977. – 246 с.
4. Антанюк, Л.А. Беларуская навуковая тэрміналогія: фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыянаванне / Л.А. Антанюк. – Мн.: Навука і тэхніка, 1987. – 238 с.

Материал поступил в редакцию 21.10.13

МКНАЯН Т.М. Special translation of the text as a learning tool to professionally oriented speech Technical University Students

Translation of professionally oriented texts from Russian into Belarusian helps the first year students with the formation of the scientific way of thinking. The most common mistakes made by freshmen in their papers are analyzed in the article as well as a comparative analysis of some derivational components and syntactic constructions in Russian and Belarusian languages are given. The issues of how to prepare students to work with scientific and technical texts are also discussed.

УДК 811.161.3 + 821.161.3

Пікула Л.У.

РОЛЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ Ў ДУХОЎНЫМ СТАЛЕННІ АСОБЫ (на матэрыяле жыцця і творчасці М. Багдановіча)

Шэраг мовазнаўцаў, псіхалагаў, педагогаў, культуролагаў прыходзяць да высновы, што ў працэсе фарміравання асобы мова адыгрывае выключную ролю.

З самага нараджэння дзіця далучаецца да моўных набыткаў. І калі на першапачатковым этапе мова для дзіцяці – толькі сігнальная сістэма, то, улічваючы, што ранняе дзяцінства – перыяд найбольш інтэнсіўнага развіцця, крыху пазней у культурным станаўленні малому патрэбна “родная, нацыянальная мова, або “матчына мова” ва ўсіх аспектах яе бытавання: мова сям’і, мова першасных зносін, знакавыя сістэмы духоўнага жыцця этнасу, прыроды, працы, побыту, народнай педагогікі і ідэалогіі, рытуалаў, этыкету – усіх сфер зносін, што фарміруюць нацыянальны характар” [1, с. 16].

Пазней неабходнай становіцца і нацыянальная літаратурная мова. Паступова складваюцца і іншыя моўныя патрабаванні, што пашыраюць культурны круггляд асобы. Для гэтага патрэбнымі становяцца, напрыклад, некаторыя разнавіднасці моў: мовы міжнацыянальных зносін, мовы суседзяў, сацыяльныя дыялекты, мовы навуковых ведаў і “падмовы” (сістэмы фальклору, рэлігій, міфалогій, традыцый, рытуалаў, абрадаў, гульніаў, этыкету) і інш.

У выніку мова фарміруе саму здольнасць чалавека мысліць, яна служыць асновай духоўнага жыцця асобы.

Міхась Шавыркін сцвярджае, што “родная мова лучыць людзей са сваім родам, краем, узнаўляе гісторыю народа, перадае яго духоўны скарб наступнікам” [2, с. 110].

Зразумела, што чалавек авалодвае культурай (або сістэмай ідэалаў, каштоўнасцей, нормаў паводзін), засвойваючы мову. Адсюль вынікае, што ў фарміраванні культуры асобы засваенне мовы становіцца вызначальным.

А.С. Зубра адзначае, што ўзровень культуры асобы, які фарміруецца ў працэсе адукацыі, – гэта “...вынік засваення мовы,

далучэння да культурных каштоўнасцей, звычайў, традыцый, што існуюць у грамадстве, авалодання ўласцівымі пэўнай культуры прыёмамі і навыкамі паводзін і дзейнасці” [3, с. 33].

Такім чынам, відавочна прасочваецца залежнасць узроўню духоўнага сталення асобы ад узроўню авалодання мовай.

Спынімся на пытанні аб ролі беларускай мовы ў духоўным сталенні М. Багдановіча.

Нарадзіўшыся ў Мінску, пражыўшы нядоўгі час і там, і ў Гродне, большую частку жыцця правёў у Расіі (Ніжні Ноўгарад, Яраслаўль). Значым, што М. Багдановіч рос ў рускамоўнай сям’і. Беларускую мову чуў урыўкамі ў маленстве, ведаў па казках з бацькавай бібліятэкі, па песнях і прымаўках цёткаў.

Даследчыкі жыцця і творчасці Максіма Багдановіча называюць шэраг прычын таму, што Максім так цягнуўся да беларускага слова, чаму ўзнікла ў яго патрэба выказацца на беларускай мове. “Амаль усе яны услед за яго бацькам прыходзяць да такой думкі: “...агульны ўхл яго пачуцця і цягі ў бок ўсяго роднага, беларускага, ёсць справа спадчыннасці” [4, с. 26].

Марына Барсток надае першаснае значэнне “у абуджэнні Максімавага захаплення беларускай бацьку, які пазнаёміў сваіх дзяцей яшчэ ў маленстве з вуснай народнай творчасцю беларусаў, увёў іх у дзівосны свет беларускай казкі (дадамо: пасля рускай) [4, с. 26]. “...Я кіраваў толькі чытаннем якое ў мяне ставілася сістэматычна і цесна звязвалася з агульным ходам навучання...”

На першым часе (тры-чатыры гады) чытаў я сам. Першай кніжкай для Максіма, як, між іншым, і для іншых дзяцей, былі “Детские сказки” Афанасьева, затым беларускія казкі ў маіх запісах і іншыя на мой выбар...” [5, с. 23–24]. Адам Ягоравіч чытаў дзецям быліны, песні, урыўкі з трагікаў, творы рускай і замежнай класічнай літаратуры.

Бацька прывіў сваім дзецям эстэтычны літаратурны густ, хаця

Пікула Людмила Владимировна, ст. преподаватель кафедры белорусского и русского языков Брестского государственного технического университета.

Беларусь, БрГТУ, 224017, г. Брест, ул. Московская, 267.

вядома, што Адам Ягоравіч не надта падзяляў веру сына ў беларускае адраджэнне.

Тым не менш, праца А. Багдановіча па этнаграфіі і культуры роднага краю “Перажыткі старажытнага светасузірання ў беларусаў”, матэрыялы з якой сын плённа выкарыстоўваў у сваёй паэтычнай творчасці, стала адной з крыніц умацавання веры паэта ў самастойнасць беларускага народа і самакаштоўнасць яго культуры.

З Беларуссю і яе прыродаю М. Багдановіч доўгі час не меў непасрэднага кантакту. Духоўнае яднанне юнака з роднаю зямлёю на першапачатковым этапе адбывалася праз знаёмства з бацькавай працай, у якой Адаму Ягоравічу ўдалося сабраць “жывую старыну” [6, с. 163]. На жаль, бацька М. Багдановіча бачыў “толькі цёмнату беларуса, розум якога спутаны густою сеткаю забабонаў” [7, 80]. У іншым выпадку ён не ўжываў бы ў сваёй працы вызначэнні: “западлы край”, “западлы народ” [8; 3] і яго даследванне не вызначалася б панурацю: “Узяць хаця бы беларускія песні, гэта агульнапрызнанае люстэрка народнай душы. І яно сведчыць аб той жа западласці.” [8; 1]. Узнаўленне міфалагічных істот М. Багдановічам мала чым адрозніваецца ад апісання іх яго бацькам – Адамам Ягоравічам: “Цягне з возера срэбныя сечі. / У іх русалкі заблуталі косы, / Рвуць і блутаюць срэбныя ніці; / Ноч плыве над зямлёй, сее росы, / Ноч шапоча русалок: “Засніце” (верш “Над возерам”).

Вядома, што гэтыя радкі ўзніклі пасля прачытання і мастацкага пераасэнсавання бацькоўскіх: “Въ воде же живут и русалки... Представляются они воображению белоруса красивыми женщинами, съ распущенными длинными волосами” [8, с. 77].

Але агульнае светаўспрыманне М. Багдановіча ў параўнанні з бацькоўскім “забабонаваным”, “западласцю”, “акамянеласцю” жыццёсцявардальнае: “Але мне сэрца пяе: не нудзіся! / Прыйдзе вясна! / Гукне: “Прачніся, зямля! / Прабудзіся / З цяжкага сна!” (верш “Прыйдзе вясна”).

Адам Ягоравіч прызнаваўся: “Яго [Максіма] заняткі беларускай ішлі зусім непрыкметна для мяне і навакольных: ва ўсякім разе, я яго не падштурхнуў на гэтую дарогу, але, зразумела, і не перашкаджаў” [5, с. 48].

Значная роля ў развіцці нацыянальнай годнасці Максіма належала той беларускамоўнай стыхіі, якая панавала ў сем’ях яго цётка. Напрыклад, цётка Магдаліна падтрымлівала і шанавала ўсе беларускія звычаі і абрады, спраўляла святы так, як гэта рабілі продкі. Максім увесць свой вольны час бавіў у цётка і чуў там беларускія казкі, песні, прыказкі.

Таксама перыяд жыцця М. Багдановіча летам ў вёсцы Вяззе Асіповіцкага раёна можна разглядаць як пэўны, магчыма, падсвядомы этап духоўнага станаўлення. Як пісала Марыя Апанасаўна ў лістах да мужа: дзеці “... стали говорить по-белорусски и иногда такое словечко выпалят, что хоть сквозь землю провалится.” [9, 233]. “Рэаліі вясковага жыцця спрыялі гарманічнаму развіццю ўражлівай душы чатырохгадовага хлопчыка, адклісіся ў вострай памяці дзіцяці нейкім моўна-вобразным кодам, які, – пераканана Т.Кароткая, – і даў пра сябе знаць праз нейкі час” [9, с. 214].

Праз гады М. Багдановіч будзе імкнуцца на радзіму, як да маці. Дарагія ўспаміны аб родным краі і аб роднай матулі стануць сугучныя. Першае ў жыцці чалавека – гэта маці. А з маці ў паэта цесна звязаны паняцці радзімы і мовы. Мова, як і матуля, у нас адна. Магчыма, таму ён адчуваў гарамадзянскі і чалавечы абавязак – адстаяць, зберагчы беларускую мову; і не толькі для сябе – для ўсяго самабытнага беларускага народа.

Немалаважную ролю ў развіцці паэтычных здольнасцей хлопчыка адыграла хросная маці Максіма – Вольга Еліфанаўна Сёмава. “Яна трымала прыватнае вучылішча ў Пінску, выдатна валодала беларускай мовай і была для Максіма ўвасабленнем далёкай радзімы” [10, с. 66]. Прыехаўшы да Багдановічаў у Ніжні Ноўгарад і прачытаўшы яго першыя вершы, яна ўхваліла іх, а пазней, як толькі пачалі выходзіць беларускія газеты “Наша Доля”, “Наша Ніва”, выпісвала іх хрэсціку.

На фарміраванне светапогляду Максіма паўплывалі і яго настаўнікі, асабліва выкладчык гісторыі А.К. Кабанаў, які кіраваў яго заняткамі беларусазнаўствам.

Ва ўспамінах бацька паэта зазначае, што Максім выяўляў бязмежную цікавасць толькі да літаратуры і беларусістыкі, вёў цікае, засяроджанае на навуцы жыццё. Гэта “служыць пацвярджэннем наяўнасці ў яго тонкага духоўнага свету” [11, с. 211].

Першая публікацыя маладога паэта была на беларускай мове. Гэтую мову ён удасканалваў, чытаючы творы з бацькавай бібліятэкі, супрацоўнічаючы з “Нашай Нівай”. Знаёмячыся з беларускімі тэкстамі, М. Багдановіч практыкаваўся ў пісьмовай беларускай мове. “Свои опыты писания на белорусском языке, – кажа Адам Юравіч, – он начал очень рано, приблизительно с 10–11 лет... Но это были чисто ученические или, вернее, учебные упражнения. [...] Он решил преодолеть огромные трудности, чтобы овладеть родной речью своих предков – и овладеть настолько, чтобы писать красивые стихи и обогатить эту речь новыми художественными формами. [...] Ему хотелось показать, что никакой размер, никакая форма не чужды белорусской речи. [...] Какой из поэтов, всосавших белорусскую речь с молоком матери, поднимал этот тяжёлый, кропотливый, крохоборческий труд? А он – слабогрудый, хилый – поднял. И нес его терпеливо, упорно и для меня и для всех окружающих незаметно” [12, с. 85].

М. Багдановіч ажыццявіў сваё жаданне пабываць на радзіме, каб бліжэй пазнаёміцца з моваю і бытам Беларусі. Па дарозе заехаўшы ў Вільню, многа гутарыў з В.Ю. Ластоўскім; тэмам і гутаркі былі этнаграфія і гісторыя Беларусі. Жывучы ў вёсцы, М. Багдановіч напісаў некалькі вершаў, якія увайшлі ў цыкл “Старая Беларусь”, цыкл вершаў пад агульным загаловам “Места”. У гэтых творах адбіліся яго ўражанні ад беларускай вёскі, ад Вільні, ад беларускай старасветчыні і ад гутарак з Ластоўскім.

Па ўспамінах Ластоўскага, М. Багдановіч яшчэ дрэнна ведаў беларускую мову і, адчуваючы дысанансы ў сваім маўленні, перапытваў: “як трэба сказаць гэта правільна”, “прашу, папраўце мяне”. “Гэтыя недахопы беларускай мовы Максіма Адамавіча зусім зразумелы: паводле выразу свайго таварыша Д. Дзявольскага Максім Адамавіч пісаў на беларускай мове, – “на языке, которого он не слышит вокруг себя, а слышит в себе” [12, с. 88].

Пры любой магчымасці М. Багдановіч стараўся гаварыць па-беларуску, калі знаходзіў чалавека, які валодаў беларускай мовай.

Так, па-беларуску ён гаварыў з Ф. Імшнікам, які ў гады студэнцтва яго быў выкладчыкам у Яраслаўі. Па просьбах Максіма тлумачыў яму беларускія выразы, папраўляў яго мову, насычаную русізмамі. З той прычыны, што Багдановіч вывучаў беларускую мову тэрэтычна, ён прасіў тых, хто размаўляў па-беларуску, прамаўляць цяжкія для яго ў вымаўленні словы і выразы, і ўслухоўваўся ў самую гучнасць слова.

Па словах прафесара літаратуры і крытыка І.І. Замоціна, у М. Багдановіча сфарміраваўся “погляд на беларускую культуру як на гістарычную з’яву, якая мае свае асаблівыя адзнакі і свае задачы” [12, с. 89]. Багдановіч, напрыклад, друкуе ў 1916 годзе брашуру “Белорусское Возрождение”, што з’яўляецца своеасаблівым аглядам гісторыі беларускай культуры і баларускага нацыянальнага руху. Яго цікавяць усе падзеі, звязаныя з беларусізацыяй, ён робіць літаратурны агляд, адзначае асветніцкую дзейнасць “Нашай Нівы”.

У артыкуле “Голос из Белоруссии” М. Багдановіч звярнуўся да людзей, якія прафесійна займаліся адукацыяй, культурай на Беларусі, да “духоўных пастыраў”, як іх пазней назаве М. Пракаповіч ў вершы “Запавет”. На жаль, прадстаўнікі адпаведных устаноў не заўсёды выконваюць місію, ускладзеную на іх. Праз трапныя параўнанні ў вершы “Запавет” берасцейскі паэт характарызуе памкненні, жыццёвыя прынцыпы гэтых людзей: “І веру памяняючы, як апатку, / Усё прададуць за сытае ярмо”, як “пастухі, / за статкам / Яны плятуцца з пугамі прамоў”. І радкі з артыкула М.Багдановіча “Голос из Белоруссии”, і радкі з верша М. Пракаповіча “Запавет” – гэта перасцярога тым, хто “найболей мовай грэбуюць сваёй”: “Выцясняючы беларускую мову са школы, мы вядзем да растраты вынікаў аграмаднай, шматвякавой духоўнай работы цэлага народа, збіваем думку дзіцяці са звыклых псіхалагічных сцяжынак і груба ўрэзваем яго душэўны свет; уводзячы ж мову велікарусскую, мы ставім на яго шляху шэраг перашкод, засяляем яго псіхіку вобразамі змярцвелымі, няяснымі і ў многіх выпадках зусім недарэчнымі” [13, с.

202]. Зварот да рускай мовы замест роднай, па трапнай заўвазе М. Багдановіча, раўназначны таму, што даваць маленькаму неразумнаму дзіцяці “замест хлеба камень і замест рыбы вужак” (артыкул “Голос из Белоруссии”).

М. Багдановіч адстойваў захаванне беларускай мовы на беларускіх землях і, бачачы тагачасныя сацыяльна-палітычныя ўмовы, у артыкуле “Голос из Белорусии”, напісаным на рускай мове адмыслова для расійскіх уладаў, М. Багдановіч безапеляцыйна заяўляе, што “пользываются великорусской речью вместо белорусской можно лишь в ущерб ребёнку”. Таму аўтар выступае за шырокае распаўсюджванне школ з выкладаннем на беларускай мове і падтрымку іх “со стороны земств” Ён тактоўна звяртаецца да педагогаў з заклікам асвятляць гэтыя пачынанні, распрацоўваць пытанні выкладання на матчынай (беларускай) мове, а таксама высвятляць значэнне такога выкладання.

М. Багдановіч адкрываецца ў артыкуле як назіральны філолаг – “у пишущего эти строки подобран если и далеко не исчерпывающий, но всё же сравнительно обширный материал”.

М. Багдановіч на фактычным матэрыяле слухна паказвае, якую шкоду прынясе рускамоўнае школьнае навучанне беларускаму дзіцяці, і зазначае, што хаця прыведзены ім матэрыял і мае частковы характар, але ў гэтай малой кроплі вод ужо адлюстроўваецца пэўны вывад: “устраняя белорусскую речь из школы, мы ведём к растрате результатов громадной многовековой духовной работы целого народа, сбиваем мысль ребёнка с привычных психологических тропинок и грубо урезаем его душевный мир”.

Гэты артыкул публіцыстычнага характару відавочна паказвае аўтара як асобу неабябавую да лёсу беларускай мовы, рупліўца на ніве нацыянальнага адраджэння, чалавека таленавітага і творчага, змагара за чысціню беларускай мовы. Аўтар піша: “Устраняя белорусскую речь из школы”, – а на нашу думку, М. Багдановіч рупіцца аб тым, каб зусім не выкарыстоўваць рускую мову ў пачатковай школе, бо існуе рэальная пагроза нацыянальнай катастрофы. Для людзей неабябавых гэта слушны аргумент. Беларуская мова, культура, па трапных назіраннях М. Багдановіча, “не з’яўляецца варыянтам велікарускай. Перад намі знаходзяцца два самастойныя культурныя комплексы, якія ад самага ж пачатку раслі і развіваліся незалежна адзін ад аднаго” (артыкул “Белорусы”).

У свой час М. Багдановіч прыклаў шмат намаганняў, каб выхаваць маладое пакаленне свядомымі беларусамі. Гэтага можна дасягнуць, лічыў ён, навучаючы ў школах, асабліва на пачатковым этапе, на роднай матчынай мове. Гэтая ўпэўненасць і прывяла М. Багдановіча пасля заканчэння Дзямідаўскага юрыдычнага ліцэя ў Яраслаўлі ў родны Мінск. Ён адразу ўключыўся ў культурна-адраджэнскае жыццё Бацькаўшчыны.

М. Багдановіч шчыра радаваўся сустрэчы з дзецьмі ў бежанскім прытулку ў Ратамцы, выхаванцы якога налілі нацыянальную вопратку, размаўлялі па-беларуску, у класах на сценах віселі плакаты з надпісамі: “Шануй родную мову” (артыкул “Белорусский беженский приют”). Прыемна было пачуць М. Багдановічу, што вучыцца па-беларуску ў прытулак прыходзілі і мясцовыя дзеці нават за некалькі кіламетраў. Пра гэта паведаміў нам М. Багдановіч на пачатку XX ст.

“Цяга да роднай мовы і ў той самы час адчужанасць ад непасрэднай крыніцы роднай мовы прымушала яго з асаблівай энергіяй далей вучыцца гаварыць і пісаць па-беларуску, працаваць над складаннем граматыкі беларускай мовы, над падборам матэрыялу для беларускага лемантара, над вывучэннем беларускай гісторыі, этнаграфіі і літаратуры” [12, 89].

Розныя меркаванні існуюць у дачыненні да таго, чаму, знаходзячыся ў беларускамоўным асяроддзі, юнак піша па-беларуску; чаму ідзе ў літаратуру, якую ў расійскіх колах лічылі правінцыяльнай; чаму, жывучы ў цэнтры Расіі, юнак едзе ў Мінск, у Беларусь, якую рускія лічылі глухой правінцыяй імперыі?

Прыгадаем выказанне М.Стральцова: “...мусіць, і “кліч продак”, і талент і воля маюць значэнне тады, калі іх прыводзіць у

рух якая-небудзь вялікая па грамадску значная ідэя. Для Багдановіча такой ідэяй была ідэя нацыянальнага і сацыяльнага разняволення роднага народа. А падказаў яе Багдановічу час” [14, с. 44].

Яго ўласнае жаданне – быць карысным там, дзе яго народ шукаў шлях самавызначэння. Для сучаснай моладзі гэта загадкава, улічваючы той факт, што паэт ведаў пра накіраванае яму лёсам кароткае жыццё (смерць напалкала М. Багдановіча ў 25 гадоў ад спадчыннага сухот), але ўжо ў такім маладым ўзросце гэта была духоўна моцная асоба, “яго перакананні ў студэнцкія гады – паводле слоў бацькі – склаліся ўжо досыць устойліва, і да таго ж, як асоба шырока начытаная і асветленая, ён хутчэй мог уплываць на іншых, чым адчуваць чые-небудзь уплывы” [12, с. 92].

Падагульняючы сказанае, неабходна рэзюмаваць, што “фармаванне асобы – складаны, шматпланавы і доўгі працэс, бо ў ім злучаюцца біялагічныя і сацыяльныя фактары. Кожнае грамадства фармуе пэўны тып асобы, у якім увасабляюцца вынікі авалодання ёю гісторыка-культурнай спадчынай і традыцыямі, сусветным вопытам чалавецтва, уласнага развіцця і самасвядомасці чалавека. Сацыяльны і навукова-тэхнічны прагрэс грамадства не ўяўляецца без адпаведнага развіцця чалавека як асобы, якая не толькі рацыянальна карыстаецца ўсімі дасягненнямі матэрыяльнай і духоўнай культуры, але і ўзбагачае яе новымі каштоўнасцямі, сама з’яўляецца суб’ектам гістарычнага прагрэсу” [15].

Выключную ролю ў духоўным сталенні паэта, перакладчыка, крытыка і гісторыка літаратуры М. Багдановіча адыграла беларуская мова. І сам Багдановіч стаў адным са стваральнікаў літаратурнай мовы новага часу.

“Родная мова ўзносіць асобаў і робіць іх вечнымі ў народнай памяці” [2, с. 110].

СПИСОК ЦИТИРОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Міхневіч, А. Мова і ідэалогія. Мова ў кантэксце культуры / Арнольд Яфімавіч Міхневіч // Роднае слова. – 2009. – № 2. – С. 15–17.
2. Шавыркін, М. Асоба і мова / Міхась Шавыркін // Роднае слова. – 2005. – № 3. – С. 109–110.
3. Зубра, А.С. Культура личности как духовная ценность: пособие для педагогов, воспитателей, студентов / А.С. Зубра. – Минск : Университетское, 2001. – 184 с.
4. Андрэеў, Б. Загадка Максіма / Барыслаў Андрэеў // Беларуская мова і літаратура ў школе. – 1991. – № 12 – С. 26–28.
5. Богданович, А. Материалы к биографии Максима Адамовича Богдановича / Адам Богданович. – У кн.: шлях паэта: зборнік успамінаў і біяграфічных матэрыялаў пра Максіма Багдановіча. – Мн., 1975.
6. Навіна, А. Да крыніцаў творчасці М. Багдановіча / А. Навіна // Калоссе. – 1939. – Кн. III. – С. 163–167.
7. Качаткова, П. “Бачу я, з прыродай зліўшыся душой...”: Міфалагічныя вобразы ў ранняй творчасці М. Багдановіча / П. Качаткова // Беларуская мова і літаратура ў школе. – 1991. – № 7–8.
8. Багдановіч, А. Перажыткі старажытнага светасузірання ў беларускай. Этнаграфічны нарыс. Рэпрэнтнае выданне / А. Багдановіч. – Мінск: Беларусь, 1995. – 186 с.
9. Кароткая, Т. “Страніца лепшая ў штодзённым жыцці!” Лісты Марыі Апанасаўны Багдановіч да мужа / Т. Кароткая // Шляхам гадоў: гіст.-літ.зб. – Мінск: Маст. літ., 1993. – С. 214–243.
10. Зубараў, Л.І. Максім Багдановіч / Л.І. Зубараў. – Мн., 1989.
11. Сенькавец, Г.А. Складнікі духоўнага жыцця Максіма Багдановіча / Г.А. Сенькавец // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. – Серыя 3: філалогія, педагогіка, псіхалогія. – 2011. – № 2. – С. 211–213.
12. Замоцін, І. Творы: літ.-крытыч. арт. / Склад. Я.М. Гаварушка; навук. рэд. У.М. Конан. – Мн.: Маст. літ., 1991. – 335 с.
13. Багдановіч, М. Зорка Венера. Творы / М. Багдановіч. – Мінск: Маст. літ., 1991. – 462 с.
14. Стральцоў, М. Загадка Багдановіча / М. Стральцоў. – Мн., 1969.
15. [Электронны рэсурс]. www.slounik.org – Дата доступу: 30.09.2013.

Материал поступил в редакцию 21.10.13

PIKULA L.V. The role of the Belarusian language in the personality spiritual formation (M. Bogdanovich' life and work being an example)

The analysis of the linguists', psychologists', culture experts', literary critics' and teachers opinions confirms the great role of language influence on the personality creation. The formation of highly spiritual person given in the article is shown on the example of M. Bagdanovich' life and based on his works.

УДК 37.091.3:811.161 (075.3)

Писарук Г.В.

НОВЫЕ СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ДЕЙСТВУЮЩЕГО УЧЕБНИКА ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ: ДОСТОИНСТВА И НЕДОСТАТКИ

В 2009 году изменилась стратегия обучения русскому языку на III ступени общего среднего образования. Если до этого содержанием уроков русского языка в старшем звене школы было обобщенное изложение важнейших тем базового курса русского языка, то одной из задач изучения предмета «Русский язык» старшеклассниками согласно Образовательному стандарту (2009) является «формирование представления об устройстве, развитии русского языка и его функционировании» [6, с. 9–10].

Действующие ныне учебники по русскому языку, созданные в соответствии с этой направленностью, содержат некоторые новые, до сих пор ранее не предлагавшиеся учащимся темы. В данной статье мы попытаемся проанализировать содержательные аспекты двух из них – «Грамматика текста» (10 кл.) и «Речевое общение» (11 кл.).

«Грамматика текста». Основные нормативные документы (Концепция обучения учебному предмету «Русский язык» [2], действующая программа) ориентируют учителя формировать у учащихся X–XI кл. разносторонний взгляд на слово как на основную единицу языка (см. разделы «Звуковая сторона слова», «Смысловая сторона слова», «Образование слова» и др. в действующем учебнике по русскому языку для X кл. [8]). В учебнике этот материал предваряет небольшой (2 часа) раздел «Грамматика текста» [8, с. 24–29], причём термин «грамматика текста» вводится впервые.

Целесообразность введения раздела «Грамматика текста» на III ступени общего среднего образования не вызывает сомнений: свободное владение языком – цель, которая определена в качестве основной для процесса обучения учащихся русскому языку в современной школе, – предполагает формирование текстообразующих умений, являющихся логическим итогом работы с текстовым материалом в ходе изучения языка.

Учитывая, что вопросы лингвистики текста – молодой отрасли современного языкознания – включены в школьную программу относительно недавно и с каждым переизданием учебника происходит их содержательная и методическая корректировка, позволим себе определить проблемные зоны в организации материала школьного учебника по теме «Грамматика текста».

Как известно, по самому общему определению грамматика изучает строй слова и предложения в языке, соответственно, грамматика текста должна изучать строй (систему построения, устройство) такой сложной лингвистической единицы, как текст. Между тем Образовательным стандартом и соответственно программой по русскому языку грамматика текста расшифровывается как «функционирование языковых единиц в тексте». Однако в действующем учебнике по русскому языку для 10 кл. [8, с. 24] заявлено, что грамматика текста «изучает организацию его (текста – Г.П.) содержания, структуры и роль языковых единиц в тексте». Как видим, это определение шире содержательной расшифровки раздела «Грамматика текста» в нормативных документах и, на наш взгляд, более истинно. Однако единственный параграф раздела «Грамматика текста» в учебнике называется всё-таки «Функционирование языковых единиц в тексте», и весь теоретический и практический материал подчинён этому названию.

При представлении функций языковых единиц в тексте авторы учебника идут от признаков текста. Признак – это качество, свойство, тогда как грамматика – это устройство. Авторы в табличной форме [8, с.

24–26] иллюстрируют, какие языковые единицы обеспечивают реализацию каждого из пяти известных учащимся из базового курса русского языка текстовых признаков в том или ином элементе текста, причём делают это очень неконкретно и, на наш взгляд, слишком общо.

Например, из таблицы учащиеся узнают, что (попытаемся «озвучить» табличные данные) «Лексические единицы и грамматические формы и синтаксические конструкции, представляющие начало мысли-темы, её развитие и завершение, обеспечивают реализацию такого признака текста, как последовательность следующих элементов текста: зачина, средней части и концовки, а также элементов структуры типов речи: повествования, описания и рассуждения» [8, с. 24]. Такое громоздкое и не подкреплённое примерами теоретическое положение вряд ли сформирует у учащихся ясный взгляд на устройство текста или хотя бы понимание роли конкретных языковых средств. Или ещё одно неясное, на наш взгляд, положение: «Цельность как признак текста обеспечивают лексические, грамматические и стилистические языковые средства в элементах внутренней формы (содержании, теме, авторском замысле) и внешней формы (композиции и языковых средствах)» [8, с. 25]. Отсутствие примеров свидетельствует о полном игнорировании авторами учебника важнейшего методического принципа наглядности.

Следующие за теорией упражнения (их 4) на текстовом материале содержат задания для учащихся на определение темы текста, типов речи опорных слов и ключевых предложений, средств структурной связи предложений, и только два задания касаются определения роли в тексте двух частей части речи – прилагательных и глаголов. Упр. 37 содержит задание провести комплексный анализ учебно-научного текста по схеме: «1) тема и подтемы текста, основная мысль; 2) тип речи, композиция, языковые средства типа речи; 3) стиль текста, признаки стиля, языковые средства данного стиля; 4) связность текста: способы смысловой и виды структурной связи предложений в тексте; 5) законченность текста». Как видно, схема анализа требует от учащихся только определения и называния языковых средств, а не «разгадывания» (расшифровки) их роли в тексте.

Предлагаем свой вариант стратегии преподнесения учащимся старших классов материала по теме «Грамматика текста».

К 10-му классу учащиеся усваивают, что текст – это структурное и смысловое единство, обладающее рядом внутренних и внешних признаков. На наш взгляд, на III ступени языкового образования следует говорить о грамматике текста как об устройстве (организации) текста как лингвистической единицы, обладающей рядом признаков, и поэтому, если уж идти от языковых средств, логичнее было бы говорить об их текстообразующей роли, а не просто о функционировании. Показывая, как языковое средство участвует в устройстве текста, следует идти от потенциальных возможностей изученных школьниками языковых единиц с указанием выхода в конкретный аспект текста, а не от признаков текста к языковым средствам, как это сделано в действующем учебнике. Теоретические пояснения для учащихся могут быть такими.

Единицы языка всех уровней, реализующие текстовый замысел, изначально обладают текстообразующими функциями. Осознание этих функций помогает пишущему, говорящему, читающему или слушающему воспринять чужой или создать свой текст.

Писарук Г.В., доцент кафедры славянских языков Брестского государственного университета им. А.С. Пушкина.
Беларусь, г. Брест, БрГУ, 224600, бульвар Космонавтов, 21.